

Teleki Pál miniszterelnök felszólalása Kárpátalja autonómiájáról a Magyar Élet Pártja 1939. március 23-i budapesti ülésén

„Mindenki egyet ért abban, hogy Kárpátaljának önkormányzatot kell adni. Ennek megvalósítása még sem olyan egyszerű. Komplikáltta nem az teszi, hogy milyen lesz az önkormányzat, hogy az adminisztrációnak milyen ágait gyakorolja majd az önkormányzat és milyen vonatkozások maradnak közősek, a legfontosabb ennek lelki végrehajtása lesz, hogy a Kárpátalján élő ruszin és az alföldi magyar megértse egymást. A rutén nép lelkeségét, amely a hagyományban egységes velünk, mert évszázadokon át velünk egy életet élt, újra be kell illeszteni a mi lelkeségünkbe. Az önkormányzat végrehajtásában pedig az a probléma, hogy nekik is bele kell tanulniuk abba az önkormányzatba, amelyet eddig csak ígértek, de soha meg nem adtak nekik s bele kell szoknia a tisztán magyar vidékek népének is.”

Magyar Nemzet 1939. március 24.

A m. kir. minisztérium 1939. évi 6.200. M. E. számú rendelete a Magyar Szent Koronához visszatért kárpátaljai terület közigazgatásának ideiglenes rendezéséről

„A m. kir. minisztérium a Magyar Szent Koronához visszatért kárpátaljai terület közigazgatására vonatkozóan addig is, amíg ezt a kérdést a kárpátaljai önkormányzattal kapcsolatban törvény nem rendezi, a következőket rendeli.

1. §

(1) A kárpátaljai területre a m. kir. miniszterelnök előterjesztésére az államfő kormányzói biztost és főtanácsadót nevez ki. [...]

11. §

(1) A kárpátaljai területen az állam hivatalos nyelve a magyar és a magyarországi. [...]

Budapesten, 1939. évi június hó 22-én.”

Gróf Teleki Pál

m. kir. miniszterelnök

Magyarországi Rendeletek Tára 1939. Kiadja a m. kir. belügyminisztérium. I. k. Budapest, 1940. 855–863.

A kárpátaljai autonómia kérdése

Az időszak szakaszolása: Kárpátalja (megkülönböztető szakirodalmi elnevezéssel: Kárpáti Ukrajna) 1938. október 11-től 1939. március 15-ig Cseh-Szlovákia (az ún. második köztársaság) autonómiatörvénnyel hitelesített közigazgatási régiója, melynek élén a ruszin irányzathoz tartozó (Magyarország-barát) Bródy András, majd az ukrán irányultságú (Ukrajnával, az ukrán eszmével szimpatizáló, a helyi őslakos szláv lakosság jövőjét ebben az eszmekörben elképzelő) Volosin Avgusztin állt. A magyar közigazgatás az 1938. november 2-i első bécsi döntés után visszakerült területeket, közte Ungvár, Munkács, Beregszász városát visszautalta 1919 előtti vármegyéik fennhatósága alá. 1939. március 15. után, miután katonai akció keretében a trianoni Kárpátalja többi része is visszakerült Magyarországhoz, ezen a második lépésben visszakerült – a trianoni Kárpátalja területével tehát nem azonos, annál kisebb, jobbára a ruszinlakta vidéket magában foglaló – területi egységet Kárpátaljai Kormányzósággá nyilvánította. A régió területi kiterjedését befolyásolta a második bécsi döntés is. A kormányzóság élén a magyar katonai közigazgatás időszakában kormány megbízottként Marina Gyula állt (katonai parancsnok Novákovits Béla), majd kormányzói minőségben Perényi Zsigmond (1939. július – 1940. október), Kozma Miklós (1940. november – 1941. december), Tomcsányi Vilmos Pál (1942. januártól). 1944 áprilisától az ismételten hadműveletté váló terület kormányzója és katonai parancsnoka egyszemélyben Vincze András 1944. október

15-ig, amikor megszűnt a magyar közigazgatás Kárpátalján.

1938. október 11-én a cseh-szlovák minisztertanács beleegyezését adta a podkarpatszka ruszi autonóm kormány kinevezéséhez. Az autonóm kormány hivatalos neve ekkor: **Podkarpatszka Rusz Minisztertanácsa**. Miniszterelnök: Bródy András. Azonban néhány nap múlva, október 26-án Bródyt hazaárulás vádjával letartóztatták és Avgusztin Volosin lett az új miniszterelnök. Az ún. **első bécsi döntés** értelmében Podkarpatszka Rusz területéből 1.523 km² (az ország rész 21,1 százaléka) Magyarországhoz került. Volosin kárpátukrán államát, melynek új központja Huszt lett, a hitleri Németország konzuli képviselet fenntartásával ismerte el. 1938. november 22-én Prágában jóváhagyták – az 1919. szeptember 10-i saint-germain-i szerződésben és az 1920-as csehszlovák alkotmánytörvényben is rögzített, két évtizeden keresztül ígért – **alkotmánytörvényt Podkarpatszka Rusz autonómiájáról**.

Magyarország mindent megtett Kárpátalja egészének visszaszerzése érdekében. 1938 őszén Kozma Miklós irányításával diverziót szerveztek az ún. „Rongyos Gárda” bevetésével. Bár az akciót hivatalosan leállították, a határincidensek továbbra is folytatódtak. A döntő események március közepén zajlottak, amikor Németország hallgatólagos beleegyezésével a reguláris magyar hadsereg felszámolta a kárpátukrán államot, s ellenálló katonaságát, a Kárpáti Szicset. Közben március 15-én Huszton Volosin kormánya kikiáltotta **Kárpáti Ukrajna** függetlenségét.

Bródy András

Avgusztin Volosin

Tomcsányi Vilmos Pál

KRONOLÓGIA

1938. október 11. A cseh-szlovák minisztertanács kinevezte a podkarpatszka ruszi autonóm kormány tagjait. Miniszterelnök: Bródy András.

1938. október 26. A cseh-szlovák kormány elmozdította tiszt-ségéből Bródy miniszterelnököt. Helyébe Avgusztin Volosint neveztek ki.

1938. november 2. Az első bécsi döntés értelmében Podkarpatszka Rusz területéből 1.523 km² (a cseh-szlovák országgrész 21,1%-a) Magyarországhoz került. A kárpátukrán terület 11.094 km².

1938. november 22. Prágában jóváhagyták a Podkarpatszka Rusz autonómiájáról szóló törvényt.

1939. március 13. A magyar hadsereg megkezdte a hadművelet a kárpátukrán területek elfoglalására, Németország hallgatólagos beelevezésével.

1939. március 14. A prágai kormány elfogadta a magyar kormány ultimátumát, amely azt követelte, hogy vonják vissza Kárpátaljáról a cseh csapatokat.

1939. március 15. Huszton összeült az első és utolsó kárpátukrán szojm (parlament), amely kimondta Kárpáti Ukrajna függetlenségét.

1939. március 18. Budapesten Teleki Pál magyar miniszterelnök elnökletével értekezlet kezdődött a kárpátaljai önkormányzat előkészítéséről, amit számos egyéb tanácskozás követett a törvénytervezet parlament elé viteléig.

1939. március 19. A honvéd vezérkari jelentés szerint „Kárpátalja területének katonai megszállása befejezést nyert.”

1939. március 20. A ruszin Kárpátalja élére a magyar kormány kinevezte Marina Gyulát kormány megbízotti minőségben.

1939. július 7-től a ruszin Kárpátalja hivatalos neve Kárpátaljai Kormányzóság. A terület kormányzója Perényi Zsigmond.

1940. július 23. Teleki Pál miniszterelnök a parlament elé terjesztette a Kárpátaljai Vajdaságról és annak önkormányzatáról szóló törvénytervezetet.

Ungvár az 1940-es évek elején

Ez szinte csak jelképes aktus volt, hiszen március közepén, néhány nap alatt Kárpátalja egésze Magyarország részévé vált.

A visszacsatolás után a helybeli lakosság körében visszatetszést keltett többek között a liberális csehszlovák demokráciához képest a véleményszabadságot sokkal inkább korlátozó magyarországi berendezkedés. Ez azonban nem csak a Horthy-rendszernek tudható be, hanem közrejátszott az is, hogy határterületként, katonai szempontból kiemelt régióról volt szó. A „húszéves küzdelemben kivívott” intézmények megszűntek, illetve beolvadtak a hasonló magyarországi intézményekbe. 1940. március 15-én kimondták az Egyesült Magyar Párt feloszlását, illetve a Magyar Élet Pártjába történő beolvadását. Az egyházakkal kapcsolatban 1939. októbertől a magyarországi református egyházi zsinat döntésével a Kárpátaljai Református Egyházkerület megszűnt létezni, a régió a magyar fennhatóság alatt ismét a Tiszántúli Egyházkerülethez tagolódott be. 1939. októberében pápai rendelkezésre megszüntették a Kárpátaljai Római Katolikus Apostoli Kormány-

zóságot, a terület egyházközségei ismét egyesültek a szatmári egyházmegyével. A Munkácsi Görög Katolikus Püspökség tekintetében pedig 1939 nyarán visszaállt az esztergomi főhatóság. Visszaszorult a ruszin gimnáziumi oktatás, a hivatalnokok nagy részét az „anyaországból” helyezték ide.

Magyarország kötelékében **Kárpátalja közigazgatása** sajátosan alakult. Az első bécsi döntéssel visszakerült határmenti magyarlakta sávot eredeti vármegyéikhez tagolták be, a ruszinlakta területeket pedig a vármegyerendszertől elkülönülő közigazgatási terület, az Ungvár székhelyű **Kárpátaljai Kormányzóság** egyesítette, mely három kirendeltségre oszlott: ungi, beregi és máramarosi. Megkülönböztető sajátossága ennek a területnek, hogy nem voltak mindenütt szabályosan meghúzott határok, egy-egy település két-két közigazgatási területhez is tartozhatott. Így például Ungvár a kormányzóság és ezen belül az ungi közigazgatási kirendeltség székhelye, valamint Ung vármegye székhelye is volt, Munkács pedig a kormányzóság beregi kirendeltségének székhelye és a Beregszász székhelyű Bereg vármegyének is része volt. Tanügyigazgatás tekintetében akár egy iskolaépületen belül is szétválasztották az intézményeket; tannyelvtől, és a földrajzi elhelyezkedéstől, függően a kassai, a szatmárnémeti vagy a kárpátaljai tankerülethez tartoztak. A Volosin-kormány 1938–39-ben a fennhatósága alól kikerülő ungvári, munkácsi, beregszászi gimnáziumok nem magyar tanulóit, tanárait kitelepítette a megkisebbedett Kárpátalja (Kárpáti Ukrajna) területére, s ott több új gimnáziumot is nyitott ukrán tannyelvvél (Perecsenyben, Szolyván, Bilkén,

Kozma Miklós

Részlet Kozma Miklósnak, Kárpátalja kormányzójának hivatala átvételekor tartott beszéből; Ungvár, 1940. szeptember 22.

„Kárpátalja nem magyar anyanyelvű lakosságának nyelvi és kulturális jogait és kezelését magyar törvények és a kormány félreérthetetlen álláspontja szabják meg. [...] Általában a legmesszebbmenő figyelmet kívánom ezekre a kérdésekre fordítani, de mindjárt hozzátésem azt is, hogy sem a rutének, sem a nyelvi kisebbségek kulturális szabadsága nem jelenthet politikai szabadosságot és kifelé húzást, s mint ahogy a kormányintenciói értelmében garantáltam javukra a nyelv és kultúra szabadságát, épp úgy garantálom, hogy minden, a magyar állameszmétől és nemzethűségtől történő elhajlás a legsúlyosabb megtorlás alá esik.”

Kozma Miklós: *Beszédek, cikkek, előadások 1935–1940.* IV. kötet. Budapest, 1940.

Perényi Zsigmond

Rahón, Beregrákoson, Nagybocksón). Ezeket a tanintézeteket a magyar hatóságok a következő tanévtől vagy bezárták, vagy polgári iskola szintjére fokozták le. Az ungvári gimnáziumot három önálló tanintézetre bontották: magyar tannyelvű fiú- (a Drugeth) és leánygimnáziumra (a Szent Erzsébet), valamint ruszin tannyelvű gimnáziumra, a munkácsit két tanintézetre ruszin és magyar (az Árpád Fejedelem) tannyelvvel, Beregszászon csak magyar középiskola volt, a huszti ruszin–magyar tannyelvű lett. A zsidó–héber iskolákat a zsidótörvények következtében bezárták.

A Kormányzóság területén kívül eső, de a csehszlovák időszakban Kárpátaljához (Podkarpatszka Ruszhoz) tartozó, a vármegyrendszerbe tagolt területen megmaradt egyfajta virtuális Kárpátalja-érzés a magyar lakosságban is. Siménfalvy Árpád ungi főispán 1939-ben többek között így fogalmazott: „amint a magyarság és a ruszinság az elnyomás éveitől közös erővel harcolt jogaiért és egyívé tartozónak érezte magát, úgy nem emelhető ma sem kínai fal a ruszinság lakóhelyének, Kárpátaljai közigazgatási területe és a vármegyei közigazgatás tevékenysége közé. A magyarságot és a ruszinságot egymáshoz közelebb kell hozni.”

Teleki Pál miniszterelnök erkölcsi kérdésnek tartotta, hogy Kárpátalja egészének Magyarországhoz kerülése után a ruszinok számára megadják a sokszor ígért, területi különállást, nyelvi-kulturális önállóságot biztosító autonómiát. Nemzetiségpolitikai kísérleti terepnek gondolta a Szent Istváni

állameszme operacionalizálása keretében Kárpátalját, ugyanis a ruszinságban látta a leginkább a magyar államhoz lojális nemzetiségi csoportot. 1939 márciusától e tárgyban számos értekezletet tartottak. Több változaton ment keresztül a **Kárpátaljai Vajdaságról és annak önkormányzatáról** szóló törvényjavaslat, amely 1940. júliusában került a parlament elé, de röviddel ezután a miniszterelnök, főleg a katonai körök biztonságpolitikai érvelésének nyomására, kénytelen volt azt visszavonni, s ezzel a kérdés véglegesen a süllyesztőbe került. Teleki elgondolása a ruszin vajdaságról megbukott.

Már a vita során nyilvánvaló vált, hogy a tervezetnek több az ellenzője, mint a támogatója. A helyzetet jól megvilágítja az előkészítő munkába bevont Imrédy Béla egyik megnyilatkozása, miszerint még miniszterelnökként 1938. szeptemberében tárgyalt Bródy Andrásal, aki „felvetette a kérdést, hogy hajlandók vagyunk-e Kárpátalja csatlakozása esetén bizonyos autonómiát adni? Akkoriban azt a kijelentést tettem előtte, hogy igen, azonban akkor sem precizíroztuk a dolgot, hanem igyekeztünk inkább homályban tartani, de mondom, határozottan elhangzott az az ígéret, hogy autonómiát adunk nekik. Hozzá kell azonban tennem, hogy ez természetesen attól feltételezetten történt, hogy önkéntes csatlakozás lesz, tehát egy ilyen elfoglalás-szerű csatlakozás, ami szerintem lényegesen változtat a helyzeten és a korábbi ígéretek alól erkölcsileg minket tulajdonképpen fel is ment.” Teleki környezetében szóba került,

hogy Bródyt ismét politikai szerephez kellene juttatni Kárpátalján, ám végül az a Perényi Zsigmond lett a kormányzó, aki így nyilatkozott a kérdésben: „igaz, hogy biztattuk őket autonómiával és csináltunk tervezeteket is, de ezt a csehekkel szemben csináltuk”. Perényi báró kötődött Kárpátaljához, mivel ugocsai birtokos volt, a két világháború közötti időszakban pedig részt vett a Kárpátaljára irányuló, politikai célú, titkos magyarországi állami támogatások elosztásában.

Kárpátaljai beosztása, közigazgatása 1939–1944

A korszak egyik tragikus politikai személyisége a ruszin Bródy András, aki az ún. csehszlovák időszakban, valamint rövid miniszterelnöksége idején (1938 ősze) Magyarországgal szimpatizáló politikát folytatott, mert ezt az irányt tartotta a legmegfelelőbbnek mind nemzeti, mind állami szempontból, a ruszin érdekek megvédésére. 1939 után azonban arra döbönt rá, hogy ezzel a rossz megoldást választotta, s szembefordult – tulajdonképpen sikertelenül, hiszen semmit nem tudott elérni – a hivatalos magyar politikával, amely nem adta meg az autonómiát Kárpátjának. A szovjet rendszerben viszont magyarbarát áruló magatartás vádjával kivégezték (mint ahogy szovjet börtönben halt meg a kifejezetten ukrán irányvonalat képviselő Volosin Avgusztin is).

A Kárpátjai Kormányzás közgazgatási helyzetét az 1939. július 7-én életbe lépő **6.200. számú miniszterelnöki rendelet** szabályozta, amit hiba lenne egyenértékűnek tar-

tani az autonómia megadásával. Már a rendelet címéből is kiderül, hogy „ideiglenesen” rendelzei a kérdést, azaz az autonómia bevezetéséig, amit megtettek a csehszlovák időszakban is.

Kárpátalja nehezen kezelhető ügy lett a magyar kormány számára. A katonai vezetés szerint „a lakosságnak a magyar állami eszme szempontjából kedvező hangulata nyugtalanná kezd válni”. Súlyos teherterítelt jelentettek a különböző igazoltató bizottságok. Kárpátalja egyik nagy tragédiája a zsidóság sorsa. Egy részüket 1941-ben a németek által megszállt belső ukrain területekre, más részüket 1944-ben Németországba deportálták a biztos halálba. A nagy hányadban magát magyarnak is érző népcsoport a háború áldozata lett. 1941-ben 78.272, 1946-ban 6.998 zsidó lakost tartottak nyilván a régióban.

1944 áprilisa és októbere között Kárpátalja ismét hadművelleti területté vált, és végül szovjet megszállás alá került.

1940. augusztus 5. Teleki miniszterelnök visszavonta az előbbi tervezetet.

1940. szeptember 12. Kárpátalja új kormányzója Kozma Miklós.

1941. május 17. – június 8. Művészeti Hetek rendezvény-sorozatát szerveztek Ungváron, amely Hóman Bálint kultuszminiszterrel együtt az irodalom és a művészet kiválóságait is elhozta a városba.

1942. január 5. Kozma halála után az új kormányzó Tomcsányi Vilmos Pál.

1944. április 1. Kárpátalját hadművelleti területté nyilvánították. A magyar kormány kinevezte az utolsó kormányzót Vincze András személyében.

1944. október 15. Megszűnt a magyar közigazgatás Kárpátalja területén.

1944. szeptember 26. – október 28. Kárpátalja területe a szovjet katonaság ellenőrzése alá került.

Tudja-e?

■ A zsidók ma Kárpátalján alig több mint kétezeren vannak, a jiddist töredékük vallja anyanyelvének. Többségük Ungváron és Munkácsra, illetve Huszt környékén él. A zsidóság térhódítása Kárpátalja mai területén a 18. század végén indul meg, amikor a szomszédos Galíciából folyamatosan szivárognak át a Kárpátokon, a különböző korlátozó intézkedések ellenére. Kereskedelemmel, kézműparral, kisebb mértékben földműveléssel foglalkoztak. A 19. század közepén vezető gazdasági pozíciókat vívtak ki. Számuk növekedett és az 1910. évi népszámláláskor elérte a kárpátaljai lakosság 15%-át, azaz mintegy 90 ezer főt. A csehszlovák időszakban önálló nemzetiségként szerepelnek a statisztikákban, aktívan bekapcsolódnak a politikai életbe, héber nyelvű iskolák, gimnáziumok nyílnak (Ungváron, Munkácsra), újságokat, könyveket adnak ki. 1938–1939 után, amikor a terület ismét Magyarországhoz kerül, sorsuk a zsidótörvényekhez kötődött. 1941-ben és 1944 áprilisában Kárpátaljáról mintegy 80 ezer zsidó származású egyént hurcoltak el koncentrációs táborokba, s közülük csak néhány ezren tértek vissza. A szovjet időszakban igen nagy mértékű volt a kivándorlás. Ukrajna függetlenedése nem állította meg, de némileg le-

lassította a migrációs folyamatot. A 19. század második felétől a neolog irányzat a mai Kárpátalja területén csak a nagyobb városokban, elsősorban Ungváron nyert teret. A zsidók többsége ortodox maradt. A szovjet időszakban elveszítették egyházi vagyontukat és nem gyakorolhatták nyíltan vallásukat. Ukrajna függetlenné válásával újra feléledt a zsidó vallás és egyházi élet. A zsidó hitközségek az ortodox, a progresszív és a chabad irányzatokat képviselik.

■ A németek a kárpátaljai etnikumok között az egyik legkisebb, de jól elkülöníthető csoportot alkotnak. A tatárjárás utáni időszakban, majd a 18. században történt telepítésekkel kerültek erre a vidékre. Főleg a volt Bereg és Máramaros vármegyékben éltek. Mára településterületük Munkács környékére zsugorodott. A szovjet időszakban nem voltak iskoláik, bár az iskolai oktatásban és a felsőoktatásban az egyik választható – kötelezően oktatott – idegen nyelv a német volt (az angol és a francia mellett). A számos archaikus elemet tartalmazó helyi német nyelvjárások a frank és a bajor-osztrák német nyelvi csoportokhoz tartoznak. Az 1960-as években megindult a kivándorlás Németországba. Ez a folyamat mind a mai napig tart. A 2001-es népszámlálás 3,5 ezer németet talált itt.

IRODALOM

- Ablonczy Balázs: *Teleki Pál*. Budapest, Osiris, 2005.
- Fedinec Csilla: Kárpátalja közigazgatása és tanügyigazgatása 1938–1944 között. *Magyar Pedagógia* 1996, 4. sz. 367–375.
- Fedinec Csilla: Kárpátaljai autonómia-koncepciók 1918–1944 között. *Magyar Kisebbség* 2001, 3. sz. 450–469. o.
- Fedinec Csilla: (összeáll., ford., szerk.) *Kárpátalja 1938–1941. Magyar és ukrán történeti közelítés*. Regio könyvek. Teleki László Alapítvány, Budapest, 2004.
- Ormos Mária: *Egy magyar médiavezér: Kozma Miklós*. 1–2. k. Budapest, 2000.
- Ságvári Ágnes: Holocaust Kárpátalján 1941-ben. *Múltunk* 1999, 2. sz. 116–144.
- Tilkovszky Loránt: *Revízió és nemzetiségpolitika Magyarországon 1938–1941*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967.